

تفسر موضوعی

سج ابلاغ

www.ketab.ir

تألیف: دکتر سید محمد مرتضوی
دانشیار گروه معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد

سرشناسه	:	مرتضوی، سید محمد، ۱۳۳۳ -
عنوان و نام پدیدآور	:	تفسیر موضوعی نهج البلاغه / سید محمد مرتضوی.
مشخصات نشر	:	تهران: ترجمان خرد ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	:	۲۴۲ ص.
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۵۲۰۲-۵۳-۳
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
یادداشت	:	عربی.
موضوع	:	تفسیر - - نهج البلاغه.
رده بندی کنگره	:	۱۳۹۳ ب ۱۳ م ۲۶۶/۳ BP
رده بندی دیویی	:	۷۹۷/۲۹۲۴
شماره کتابشناسی ملی	:	۳۵۸۴۹۶

انتشارات ترجمان خرد

تفسیر موضوعی نهج البلاغه

تألیف: دکتر سید محمد مرتضوی

وزیری، ۲۴۲ صفحه، ۲۰۰۰ نسخه، چاپ دوم، ۱۳۹۳

چاپ: چاپخانه دانشگاه فردوسی مشهد

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۲۰۲-۵۳-۳

قیمت: ۵۰۰۰ تومان

مرکز بخش: مشهد، دانشگاه فردوسی، فروشگاه و نمایشگاه کتاب، تلفن: ۸۸۳۲۴۱۱ - ۸۸۳۲

مؤلف محترم برای کاستن از قیمت کتاب و کمک به
دانشجویان گرامی از حق التألیف خود چشم پوشی کردند.

فهرست مطالب

فصل اول: آشنایی با نهج البلاغه

۱۵	نهج البلاغه
۱۶	گردآورنده نهج البلاغه
۱۶	جایگاه اجتماعی سید رضی
۱۷	محیط خانوادگی سید رضی
۱۷	شرایط اجتماعی و سیاسی سید رضی
۲۴	شخصیت اخلاقی سید رضی
۲۶	شخصیت اجتماعی و سیاسی سید رضی
۲۷	شخصیت علمی سید رضی
۲۸	انگیزه تألیف نهج البلاغه
۳۰	هدف سید رضی در نگارش نهج البلاغه
۳۰	فصاحت و بلاغت امام علی (ع)
۳۱	علل جاذبه نهج البلاغه
۳۱	۱- فصاحت و بلاغت
۴۰	۲- چند بعدی بودن
۴۰	۳- محتوای نهج البلاغه
۴۴	۴- معارف نهج البلاغه
۴۸	شیوه حدیث‌نگاری سید رضی
۵۱	تلاش دیگران درباره نهج البلاغه
۵۲	۱- مصادر نهج البلاغه
۶۲	۲- مستدرکات نهج البلاغه

۶۳	۳- شروح نهج البلاغه
۶۷	۴- ترجمه نهج البلاغه
۶۹	۵- معجم نویسی نهج البلاغه
۷۰	۶- تک نگاری‌ها

فصل دوم: معارفی از خداشناسی در نهج البلاغه

۷۵	۱- شناخت خدا
۷۵	عدد یکان شناخت دقیق خدا
۷۶	شناخت خدا به اندازه نیاز
۷۷	رابطه خدا و انسان
۷۷	۱- افاغنه
۸۱	۲- احاطه
۸۶	رابطه ویژه خدا با انسان
۸۷	۱- انیس و مونس انسان در هنگام ترس و اضطراب
۹۱	۲- پناه و یار انسان در هنگام غم
۹۲	۳- مهربان و مددکار انسان در هنگام نیاز
۹۳	۴- حافظ انسان در هنگام خطر
۹۴	۵- مشوق انسان در هنگام تلاش
۹۴	۶- منصف به هنگام خطای انسان
۹۵	۷- ستار به هنگام رسوایی

فصل سوم: پیامبری و پیامبر ﷺ در نهج البلاغه

۱۰۲	خاندان پیامبران
۱۰۲	خاندان پیامبر ﷺ
۱۰۳	تریت رسول خدا ﷺ
۱۰۴	عبادت قبل از پیامبری
۱۰۵	اهداف پیامبران
۱۰۶	تلاش رسول خدا ﷺ در گسترش دین خدا
۱۰۷	مقاومت قریش

۱۰۹	حاصل تلاش و مقاومت
۱۱۴	ویژگی‌های رسول خدا ﷺ
۱۱۴	الف) ویژگی‌های فردی
۱۱۹	ب) ویژگی‌های اجتماعی
۱۲۵	ج) ویژگی‌های نشستن
۱۲۹	د) ویژگی‌های گفتاری
	فصل چهارم: میراث پیامبر ﷺ
۱۳۷	۱- قرآن
۱۳۸	قرآن وسیله هدایت
۱۳۸	قرآن کتاب هدایت
۱۳۹	کارایی داشتن وسیله هدایت
۱۳۹	کامل بودن وسیله هدایت
۱۴۰	جامع بودن وسیله هدایت
۱۴۰	شکست ناپذیری قرآن در هدایت
۱۴۱	عمل به قرآن شرط هدایت
۱۴۲	دوری از قرآن عامل انحطاط
۱۴۳	قرآن کلام خداوند
	فصل پنجم: خلافت و امامت
۱۵۵	قرآن
۱۵۹	جایگاه حدیث رسول خدا ﷺ
۱۶۰	ضرورت وجود مفسر برای قرآن
۱۶۱	اهل بیت
۱۶۳	اهل بیت ﷺ در اندیشه شیعه
۱۶۳	علم خدادادی اهل بیت ﷺ
۱۶۶	ضرورت شناخت اهل بیت ﷺ
۱۶۷	ضرورت پیروی از اهل بیت ﷺ
۱۶۸	خلافت در نهج البلاغه

- ۱- اولویت و شایستگی ۱۶۹
- ۲- وصیت و تصریح رسول خدا ﷺ ۱۷۱
- ۳- نسبت خانوادگی ۱۷۱
- ۴- بیعت مردم ۱۷۳

فصل ششم: سیاست و حکومت

- ضرورت فعالیت سیاسی ۱۷۷
- تأیید سیاست ۱۷۸
- ضرورت تشکیل حکومت ۱۷۹
- ارزش حکومت ۱۸۰
- حکومت بر مبنای عدالت ۱۸۰
- سکوت صالحان و زمامداران حکومت فاسدان ۱۸۴
- سرزنش صالحان ۱۸۴
- تلاش برای به دست گرفتن قدرت ۱۸۵
- تلاش برای حفظ حکومت ۱۸۷
- حکومت دینی، حکومت قانون ۱۸۸
- حکومت شایستگان ۱۹۰
- ۱- گزینش همه جانبه ۱۹۰
- ۲- توانایی مدیریت ۱۹۱
- ۳- کنترل و نظارت ۱۹۱
- ۴- قاطعیت در تنبیه ۱۹۲
- تلاش مداوم ۱۹۳

فصل هفتم: روابط اجتماعی

- الف) سلب اعتماد عمومی ۱۹۹
- ۱- بدبینی ۱۹۹
- ۲- ورود به موارد اتهام ۲۰۲
- ۳- کلام گزنده ۲۰۳
- ۴- زشت سخن گفتن ۲۰۶

۲۰۷	۵- انتظار بی جا .....
۲۰۸	۶- هنجارشکنی .....
۲۰۹	ب) جلب اعتماد عمومی .....
۲۱۰	۱- رفتار فضل گونه .....
۲۱۱	۲- پیوند با بریده ها .....
۲۱۲	۳- عامل آسیب دیدگان .....
۲۱۵	۱- شاد کردن مردم .....
۲۱۵	روان سالم .....
۲۱۶	تعریف شاد .....
۲۱۷	آثار شادی .....
۲۱۹	انواع شادی .....
۲۱۹	۱- شادی های کاذب .....
۲۲۰	۲- شادی های موقت .....
۲۲۱	۳- شادی های ماندگار .....
۲۲۱	عوامل ایجاد شادی های ماندگار .....
۲۲۱	۱- تحول نگاه به دنیا .....
۲۲۴	۲- تحول نگاه به مشکلات .....
۲۲۸	۳- تحول رفتار .....
۲۳۱	غم و اندوه پستندیده .....
۲۳۳	فهرست منابع .....

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله العالمین و صلی الله علی سیدنا محمد و آله الطیبین الطاهرین و اللعن الدائم
علی اعدائهم من الآن الی يوم الدين

مقدمه

امام علی (ع) شخصیت فراموشی و فرادینی است، یعنی نه تنها شیعه، بلکه دیگر فرقه‌های اسلامی و نه تنها مسلمانان بلکه پیروان ادیان دیگر نیز از شیفتگان آن حضرت می‌باشند. در واقع، هر کس به میزان شناخت که از آن امام مدام دارد عاشق اوست و هر کس او را بیشتر شناخته است، بیشتر شیفته حضرتش می‌باشد.

یکی از راه‌های شناخت هر انسانی شناخت آثار به‌جا مانده از اوست. برای این اساس یکی از راه‌های آشنایی با امام علی (ع) آشنایی با کتاب نهج البلاغه است.

نهج البلاغه (وصف آن در فصل آینده خواهد آمد) کتابی است که بخشی از کلمات به‌جا مانده از امام علی (ع) در آن آمده است. سیدرضی (ع) به تکیه ای خاص این کتاب را گردآورده است. گرچه نسبت به انگیزه سیدرضی کتاب نهج سرچشمه است، ولی در ارائه مجموع سخنان امام علی (ع) کافی و وافی نیست، چنان که مستدرو می‌کند بر نهج البلاغه نوشته‌اند چندین برابر حجم کتاب نهج البلاغه می‌باشد.

انسان‌ها متناسب با شخصیتی که دارند، هرگاه در جامعه شناخته نشوند، عده‌ای از شناخته شدن آنها جلوگیری کنند، مظلوم واقع می‌شوند. در آن صورت، هم به آن شخصیت ظلم روا شده است و هم به جامعه که از بهره‌گیری از آن شخصیت محروم گشته است.

از ویژگی‌های منحصر به فرد امام علی (ع) این است که هم در زمان حیات خود مظلوم بود و هم بعد از شهادتش که نزدیک به هزار و چهارصد سال از آن می‌گذرد هنوز مظلوم است. همچنین از ویژگی‌های منحصر به فرد اوست که هیچ‌کس به اندازه آن حضرت در

طول تاریخ، دشمنانی سرسخت و لجوج و شیفتگانی دلباخته و عاشق نداشته است دشمنانی که همه تلاش خود را به کار گرفته‌اند تا مردم نام علی علیه السلام را هم نشنوند و عاشقانی که در همه جا برای دفاع از او حاضرند جان خود را فدا کنند. و از همه شگفت‌تر اینکه با همه تلاشی که دشمنانش در طول تاریخ کرده‌اند که حتی حاضر نیستند نام او را بر زبان آورند نام و آوازه او جهانی و همه انسان‌های متصف از هر دین و مسلکی به او ای احترام می‌کنند.

دشمنان نام علی علیه السلام نه تنها با او دشمنی داشته و دارند، بلکه با هر چه که به گونه‌ای با او پیوند خورده است دشمنی می‌ورزند؛ از آن جمله کتاب نهج البلاغه است، از این رو تلاش فراوانی کرده‌اند که آن را از امام علی علیه السلام ندانند و سوگمندهان دوستان امام هم چندان برای معرفی امام علی علیه السلام به نهج علیه السلام نکوشیده‌اند، ولی پس از پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی علیه السلام در ایران تلاش‌هایی جهت آشنایی مردم با نهج البلاغه انجام گرفته است، از جمله این اقدامات اینکه شورای انقلاب با همکاری از مجموع دروسی که باید دانشجویان در هر رشته‌ای بگذرانند، دروسی با عنوان «امام علی علیه السلام» در نظر گرفته است که دو واحد آن به متون دینی اختصاص دارد که با عنوان تفسیر موضوعی قرآن یا تفسیر موضوعی نهج البلاغه تدریس می‌شوند. بنابراین آنچه در اختیار شماست شش سالی براساس سرفصل‌های مصوب برای تدریس در ساعات محدود تهیه شده است. از این رو تذکر شد نکته ضروری است.

۱) عنوان تفسیر موضوعی براساس نام درس مصوب است و نمی‌توان این نوع نوشته‌ها را تفسیر موضوعی دانست. زیرا تفسیر موضوعی در نهج البلاغه بدین معناست که آنچه در سارهای آن موضوع در نهج البلاغه به صورت پراکنده و با الفاظ مختلف آمده است یکجا گرد آورده و به شرح و جمع‌بندی و نتیجه‌گیری پرداخته شود، درحالی که محتوای نهج البلاغه در سرفصل‌های مصوب از قبیل: خداشناسی، پیامبرشناسی، حکومت و سیاست و... به قدری غنی است که در صورت تفسیر موضوعی عناوین یادشده هریک از آنها به حداقل چهار واحد نیاز دارد. براین اساس آنچه در اینجا آمده است تفسیر موضوعی جامع نیست، بلکه متناسب با سرفصل‌ها و ساعات تدوین شده است.

۲) باتوجه به نکته پیش گفته، در چاپ قبل، نام کتاب را مروری بر نهج البلاغه گذاشته بودیم، ولی در این چاپ به دلائل دیگری، همان نام مصوب درس را که تفسیر موضوعی نهج البلاغه باشد، برگزیده‌ایم.

(۳) باتوجه به اینکه این درس، یکی از دروس معارف اسلامی است و مباحثی همانند توحید، نبوت و ... در دروسی با عنوان اندیشه اسلامی (۱) و (۲) تدریس می‌گردد، در تدوین عناوین خداشناسی و نبوت شناسی ... در این درس سعی شده است مباحثی از نهج البلاغه گردآوری گردد که در آن دروس به آنها اشاره نشده است. نه آنکه درباره‌ی آن مباحث در نهج البلاغه مطالبی وجود نداشته باشد.

(۴) در این کتاب مقصود حفظ متن عربی نهج البلاغه مورد نظر نیست، بلکه هدف اصلی آشنایی با محتوا و معارف نهج البلاغه است و در این میان، برای اطمینان به وجود متن در نهج البلاغه، مستند بودن بحث و انس بیشتر دانشجویان با متن نهج البلاغه متن عربی خطبه نامه و حکمت‌های نهج البلاغه آورده شده است.

(۵) باتوجه به اینکه در آن ترجمه‌های موجود نهج البلاغه، ترجمه مرحوم دکتر سیدجعفر شهیدی از فصاحت و بلاغت فارسی خوردار بوده و از فارسی اصیل پیروی کرده است، ترجمه متون یادشده از این ترجمه گرفته شده است.

(۶) در نوشتن منابع و مأخذ به عنوان کتاب بسنده شده است و مشخصات کامل منابع و مأخذ بر مبنای نام آثار به ترتیب الفبائی در پایان کتاب ذکر شده است.

(۷) در کلام رسول خدا ﷺ برای امام علی علیه السلام اوصاف فراوانی ذکر شده است که برای آشنایی دانشجویان با این اوصاف در مواردی از بعضی از القاب آن حضرت استفاده شده است.^۱ در پایان بر خود لازم می‌دانم از استادان محترم که کتاب قبلی را محور تدریس خود قرار داده و تذکر اصلاحی خود را یادآور شده‌اند، ویژه جناب آقای دکتر سید محمود صادق‌زاده طباطبایی و سرکار خانم دکتر ناهید مشایی تشکر کنم. به امید آنکه این نوشته به سان نماد ابراز محبت و حقوق نهج البلاغه مقدس امیرالمؤمنین علیه السلام و منبعی برای آشنایی با نهج البلاغه، مرضی حضرتش گردد.

۲۷ رجب، سالروز بعثت رسول اکرم ﷺ، سال ۱۴۳۳

مطابق با ۱۳۹۱/۳/۲۹

مشهد مقدس - سید محمد مرتضوی

^۱ برای آشنایی با اوصاف امام علی علیه السلام به کتاب نظر رسول خدا ﷺ درباره امام علی علیه السلام از همین نویسنده رجوع کنید.